

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

УДК 141.2:241

З. В. ШВЕД^{1*}

^{1*}Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна), ел. пошта shwedzoaya@yahoo.com, ORCID 0000-0002-5766-1980

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І МИРУ В РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕННЯХ ОСОБИСТОСТІ

Мета. Основна мета статті полягає у розгляді методологічних особливостей формування і інтерпретації уявлень про війну і мир в контексті духовного (нераціонального) переосмислення людиною природи соціальних феноменів, серед яких особливе місце займають політико-правові явища сучасного світу. Це передбачає вирішення наступних завдань: по-перше, розкрити зміст сучасних підходів в розумінні особливостей ролі релігійних переконань та релігійного фундаменталізму в житті особистості і, по-друге, реконструювати динаміку трансформацій в уявленнях про війну і мир в контексті релігійних духовних практик. **Теоретичний базис.** Аналіз автора заснований на систематичній реконструкції теоретичних моделей осмислення релігійного фундаменталізму і його зв'язку з тематикою сучасних антропологічних досліджень. Зафіксоване в результаті дослідження положення про те, що таксономія різних видів релігійного фундаменталізму включає в себе в більшій мірі політичні, правові та економічні маркери, залишає не вирішення питання про те, яким є якісний вплив фундаменталістських ідей на духовну складову життя людини. Звернення до проблеми релігійного фундаменталізму в контексті переосмислення феноменів війни та миру пов'язується з актуалізацією цих явищ в комунікаційному, медійному, ідеологічному середовищах. Саме тому, в контексті проведеного аналізу та враховуючи цілі, сформульовані в роботі, були розглянуті основні сучасні підходи положеннях релігійних традицій, які артикулюють проблем загрози глобальному світу в контексті актуалізації і повернення релігійного фактора в повсякденне життя людини, в тому числі і через політику. **Наукова новизна.** Автором доведено, що при аналізі релігійного аспекту в реінтерпретації уявлень про війну і мир, необхідно враховувати як доктринальну складову певного типу віровчення, так і індивідуально-психологічні особливості людини. Ці особливості, які проявляються в різних типах вірувань, можуть бути верифіковані завдяки аналізу особливостей релігійних практик, які репрезентують змістовну складову релігійного віровчення. **Висновки.** Підставою для формування уявлень про війну і мир в теїстичних релігіях лежить ряд положень пов'язаних з природою світу і людини, які є результатом прояву вольового акту надприродною сутністю. У традиції переосмислення покликання людини в контексті фундаменталістського дискурсу ці ідеї набувають статус духовно визначених і політично досяжних цілей, які мисляться у зв'язку з встановлення божественного задуму і подолання розриву між матеріальним світом і ідеальним світопорядком.

Ключові слова: релігійні переконання особистості; релігійний фундаменталізм; війна; мир; соціальні практики; модернізм

Вступ

Антропологічна проблематика сучасних гуманітарних досліджень спрямована не тільки на осмислення природи та суті особливих форм екзистенційної присутності людини у світі, але і на тих соціальних зумовленостях, якими інспіроване саме оприсутнення особистості у світі культури, релігії, політики, права та економіки. Тому однією з провідних теоретико-методологічних проблем сучасної філософської антропології є аналіз та визначення специфіки виразу тих ідей, які безпосередньо впливають на життя людини. Така позиція властива як філософам так і політологам, культурологам та релігієзнавцями. На підтвердження даної тези наведемо парафраз думки Віктора Єленського (Yelenskyi, 2013), який вказував на те, що серед специфічних способів репрезентації концептів та ідей, значущих для людської екзистенції, релігія посідає важливе місце.

Важливим аспектом вивчення проблем війни та миру в уявленнях особистості є проблема індивідуальної свободи та зумовленого нею права. На окрему увагу, у цьому кон-

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

тексті, заслуговують праці Валерія Маркевічуса, який, досліджуючи зв'язок між правом та моральним виправданням цього права на насильство, вказував на необхідність переосмислення психологічних аспектів усвідомлення провини від війни, яка може бути подолана завдяки моральним факторам "розробці етики відповідальності... для вияву етичних проблем в принципово нових контекстах" (Morkevičius, 2017, p. 442). Окрім названих вище елементів автор наголошує на тому, що в сучасному світі постає необхідним, "створення мови для обговорення витрат на війну" тобто того, які ресурси використовують не тільки в еквіваленті матеріальних видатків, але й психологічні витрати і здобутки, що пов'язані з веденням війни. І тут, за нашим переконанням необхідно говорити не про економічну її вартість, а про творчий потенціал і людський ресурс, які задіяні у цьому процесі і можуть бути зумовлені релігійним фактором.

Завдяки релігії людина може ставити перед собою "видатні цілі" не тільки на особистісному, але і на суспільно значущому рівні, релігія може сприяти як консолідації (стратегія миру), так і конфронтації (стратегія війни) в суспільних відносинах. При цьому розуміння релігійного фундаменталізму як "повернення до основ", стає джерелом актуалізації тих ідеалів досконалого життя людини, які знаходять нове осмислення у постсекулярному світі масової комунікації. Філософське осмислення природи фундаменталізму, війни і миру відрізняється від релігійного тим, що визначення даних явищ здійснюється в контексті суспільно значущих фактів історичного поступу людства та акцентує увагу на багатоманітні їх проявів. Як зазначав О. А. Степанов (Stepanov, 2007, p. 56) у своїй статті "Війна і мир у смисловому просторі філософії: методологічні аспекти" для розуміння цих концептів, вони мають розглядатися у взаємному зв'язку, з огляду на те, що смисловий простір філософії вимагає, за словами автора "вивчення істинних законів громадянського суспільства", у якому вільна особистість на основі суб'єктивно значущих смислів творить світ культури. Цей світ культури, перебуваючи під впливом фундаменталістських уявлень, переосмислює обриси ідей війни та миру, і формує не тільки простір для полеміки про їх зміст, але й окреслює можливі варіанти їх тлумачень.

Актуальність даної тематики, на наш погляд, викликана ще й тим, що ми стаємо свідками виникнення нових політичних практик, пов'язаних з реінтерпретацією природи конфліктів, якими зумовлене формування так званої альтернативної глобалізації. Наталія Бойченко (Boychenko, 2017, p. 25) в своїй статті "Філософське розуміння природи насильства" вказує на те, що вдаючись до класифікації насильства необхідно враховувати його природу, яка, завдяки використанню етичний принцип класифікації, тлумачитися в широкому та вузькому значенні. При цьому одним із значущих факторів, які можуть сприяти виникненню та поширенню насильства, є саме перетлумачення змісту "руйнівної мети", вираженої в релігійній або політичній доктрині. У такому розумінні мовиться про особливості ідеалів доцільності та цілепокладання, які первинно формулюються у релігійних традиціях та секуляризуються у процесі перетворень у політико-правові практики. Водночас, мовні конструкти, якими висловлені ці ідеї, репрезентують загальні аксіологічні та етичні тренди конкретно-історичної релігійної традиції, переосмислені у відповідності до сучасних соціальних доктрин, які набули нового оформлення, у зв'язку з переосмисленням ролі індивідуальності в соціальних трансформаціях. Історичний досвід цих змін було зафіксовано, зокрема в роботі Самуїла Пауела. В роботах цього автора ми віднаходимо потрактування природи конфлікту під час реконструкції філософських інтерпретацій війни та миру, психологічного та емоційного станів, в контексті формування та поглиблення гуманістичних ідей, що відбувається на ґрунті еволюції релі-

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

гійної думки. Пауел (Powell, 2016, р. 49) звертає увагу на зв'язкою між моральними настановами стоїків та близькосхідною практикою осмислення емоційних станів, викликаних війною. Автор зазначає, що не дивлячись на відсутність очевидного теоретичного зв'язку між античними творами та їх наступною імплікацією до аналізів філософської думки іудаїзму, все ж можна констатувати, що "не має сумнівів, що деякі єврейські автори періоду Другого Храму демонстрували наочну спадковість з греко-римською філософією", і з плином часу, завдяки глибоким теологічним дискусіям вже у межах християнської традиції, постала не тільки соціальна доктрина цього віровчення, але і природні теорії війни та миру втілені у філософії модерну.

Водночас звертає на себе увагу та обставина, що дослідники етики та філософської антропології під час аналізу феноменів війни та миру часто вдаються до виключно теоретичного моделювання природи цих суспільних практик. Натомість дискусії на цю тему актуалізуються серед представників інших галузей соціо-гуманітарних наук – політологів, психологів, економістів, правників та релігієзнавців. За нашим переконанням, це пов'язано з тим, що ці дисципліни, доводячи свою практичну значущість, швидко реагують на зміни в соціальних запитах суспільства, серед яких важливе місце займають проблеми безпеки, прав і свобод громадян, соціальних захисту, етичного виправдання насильства. Серед авторитетних дослідників цієї тематики слід назвати декілька відомих імен, наприклад: Деніал Бранстеттер та Джон Вінсент Голендер (Brunstetter, & Holender, 2017), які будучи редакторами колективної монографії "Перегляд етики війни: моральні виклики в епоху заперечення та фрагментації суверенітету", вказували на необхідність актуалізації розгляду проблеми формування "альтернативної глобалізації" в якій уявлення про природу війни та етичні проблеми, що з цим пов'язані, з необхідністю мають враховувати сучасні погляди на природу моральності, позбавлену теологічної аргументації.

Постановка проблеми

За нашим переконанням, в реаліях сьогодення особливого значення для людини набуває актуалізація ідей миру і добробуту, які протистоять війні і занепаду. Тут ми можемо спостерігати, як шукаючи відповіді на фундаментальні екзистенційні питання (у чому сенс життя, чого чекати або на що сподіватися та ін.), що стоять перед людиною, у таку "інтимну сферу" духовного пошуку втручається політика, економіка та інші види суспільної діяльності і як такі, вони змушують переосмислювати екзистенційну тематику в суспільно-політичному ключі, з наголосом на значущості зовнішніх щодо людини факторів, які впливають на специфіку тих явищ які, по своїй суті, є особистісними. Виходячи з необхідності диференціювання онтологічного, гносеологічного, практичного та екзистенційного аспектів цих понять, для філософського осмислення важливим є акцентування увага, що традиційно мир, за відсутністю "денотата", визначається у непрямих, негативних формах (відсутність конфлікту, відсутність суперечки тощо), а війна у позитивних (протистояння, конфлікт, боротьба). А для фундаменталістських ідеологій ці поняття носять есхатологічний характер у тому розумінні, що вони мисляться як "вселенське" явище – яким історія людства спрямовується до спасіння в межах однієї, конкретно визначеної традиції (часто релігійної). Саме у такому контексті ми розглянемо основні підходи до переосмислення феноменів війни та миру у подальшому викладі.

Обґрунтування новизни дослідження

Аналіз використаної літератури засвідчує, що особливістю явищ, що позначаються поняттями війна і мир є те, що вони є певним способом відношення сторін, таким чином припускається, що їх окреме самостійне осмислення є неможливим. Сміслова парадоксальність війни та миру в екзистенційній перспективі полягає у тому, що війна, як доводить Степанов (Stepanov, 2007), є екзистенцією життя, а мир екзистенцією смерті (спокою), що пов'язано з "вкоріненістю цих понять у структурі світу" (р. 58). При цьому, таке трактування, що видається на перший погляд антигуманістичним, не суперечить морально-філософським та релігійним оцінкам війни як зла та миру як добра, абсолютний характер яких втілюється в онтологічному ракурсі, що виступають як протилежність феноменального ноуменальному, чуттєвого ідеальному, іманентного трансцендентному, темпорального вічному, завдяки чому "війна стає атрибутом чуттєво-сприйнятого світу, а мир – ідеалом, якого треба прагнути" (Stepanov, 2007, р. 56).

За такого розуміння потребує переосмислення причин поширення фундаменталістських ідеологій та їх зв'язку з реінтерпретацією розуміння війни і миру, що мають визначальний характер для тлумачення особливостей фундаменталізму. Виходячи на практиологічний аспект аналізу, на якому наголошував Тадеуш Котарбінський (Kotarbinski, 1990), ми можемо констатувати, що війна у своєму розумінні тлумачиться як засіб, а мир як мета, яка мислиться не як предметність феноменального світу, а як втілена міра досконалості. Інший підхід до осмислення природи війни та умов миру спирається на застосування так званого психоісторичного методу, яскравим виразником якого став Ллойд деМос (deMause, 2002). До сфери інтересів представників даного підходу потрапляють питання співвідношення психоісторії з іншими спеціальними історичними дисциплінами. Враховуючи інтенсифікацію процесу застосування дослідження "персональної історії" стало можливим збагачення змістом положень історія науки, історія мистецтва, історія правових та політичних теорій, революційних рухів тощо. Водночас ми погоджуємося з думкою Ф. Вайнштейна, що методологічна криза застосування психоісторії при вивченні феноменів війни та миру є достатньо очевидною, з огляду на неможливість з достатньою мірою вірогідності довести або спростувати положення про те, що причини цих явищ можуть бути безпосередньо пов'язаними з фактами "історичної мотивації" індивідів. За нашим переконанням, методологічно значущою умовою уточнення вищезазначених понять є врахування контекстів їх застосування які можуть бути розрізнені за ознакою наявності в них уявлення про надприродне. І якщо виходити з такої перспективи, то ми отримуємо можливість проаналізувати різні рівні репрезентацій уявлень про війну та мир в ортодоксальному, модерністському, фундаменталістському типах релігійного світобачення. Окремим блоком досліджень даної теми є роботи, що присвячені вивченню феномена фундаменталізму, його природи та сутності, актуальність чого пов'язана з декількома обставинами. У першу чергу, це вже достатньо очевидний факт повернення релігійного чинника в життя людини та суспільства, на що вказують як вітчизняні так і зарубіжні дослідники як-от: Л. Филипович, Ш. Єйзенштадт, Г. Єлмонд, А. Аппандураї та інші (Shupe, 2009; Zabolotnaya, & Yakupov, 2016; Golovushkin, 2015; Shwed, 2015). Другою, не менш значущою причиною, є наявність латентний зв'язок між загострення політичних ситуацій в різних регіонах світу та релігійним фактором, який може неочевидним чином даватися взнаки на рівні публічних виступів учасників протестних рухів (наприклад в Ізраїлі у зв'язку підтвердженням статусу Єрусалиму або в Ірані – у зв'язку із закликами до повалення діючої влади на межі 2017-2018 років). Таким чином "осучаснення" в розумінні війни і миру

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

набуває сьогодні релігійних конотацій, які можуть приховуватися під апеляціями до системи міжнародних норм, ідеалів гуманізму або нових досягнень релігієзнавчих чи політологічних наук, наприклад розробка концепції "Руського миру" під очевидним впливом ідей викладених в роботах С. Хантінгтона (Huntington, 1993) про логікою цивілізаційного розриву.

Мета

Мета дослідження полягає у з'ясуванні специфіки осмислення понять війни і миру у сучасних фундаменталістських течіях, а завданням – проаналізувати особливості релігійного потрактування сутності війни і миру у фундаменталізмі, що ґрунтується на релігійних положеннях.

Виклад основного матеріалу

Наголосимо, що сучасний філософський аналіз проблем миру повинен враховувати особливості суспільно-історичного розвитку та політичну ситуацію, якими зумовлюються причини, можливість, засоби та форми розв'язання спірних питань на локальному, регіональному або глобальному рівні. Серед соціальних функцій війни зокрема визнають, що це засіб ствердження національної незалежності та державного суверенітету, або менш "виправдані" – придушення революційних рухів, набуття економічних, територіальних, політичних переваг. Проблема забезпечення миру у своїй суті має сприяти духовно-моральному та соціальному забезпеченню розвитку людства в епоху глобальних трансформацій в економічному, соціально-політичному, культурному житті.

Серед беззаперечних факторів, що сприяють збереженню мирного співіснування першорядну роль відіграє досягнута соціально-політична однорідність світового співтовариства, здатність застосовувати політичні та економічні заходи за умов авторитету внутрішньо-державних й міжнародні структур. Безумовний, стратегічний характер набуває діяльність, спрямована на збереження миру, до якої вдаються як політичні режими так і діячі та лідери релігійних організацій по всьому світу. Високу ефективність такої діяльності зумовлюють авторитет релігійних традицій та значний духовний потенціал релігійних вчень. У цьому контексті особливо важливими стають питання релігійного розуміння природи історичних змін, провіденційної тематики, питання свободи особистості, можливість історичної творчості, на яку звертають увагу представники релігійних рухів.

Об'єктивні фактори історичної єдності людства включають в себе не тільки природні передумови, але й інтегровану систему глобальних зв'язків, розвинуту комунікативну систему, диверсифіковану і одночасно взаємозумовлену економічну впорядкованість, виникнення стійких та постійних форм суспільно-економічної взаємодії. Серед сучасних дослідників поширена думка, що причина виникнення конфлікту (і війни як способу його розв'язання) пов'язана з обмеженням свободи, яка забезпечує індивідуальну автономію суб'єктів соціальної взаємодії. Така позиція дозволяє тлумачити причину політичних та соціальних конфліктів у зв'язку з відношенням панування, яке за умов врахування досвіду застосування методу "інтерпретативної антропології" Кліффорда Гірца (Geertz, 2000) (насичине спостереження, систематизація, формування висновків), розкриває особливості виникнення сучасних соціальних груп, схильних до екстремізації та радикалізації фундаменталістських релігійних поглядів. Як наслідок, ми стаємо свідками виникнення радикальних релігійних рухів, в яких екстремістська діяльність репрезентує

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

тип символічної поведінки з особливим етосом (аксіологічний та етичний аспект) і картиною світу їх учасників, вираженою в поведінці.

Для таких переконань властива впевненість в існуванні універсального соціального порядку, досягнення якого можливе виключно у зв'язку з поширенням та пануванням одного типу переконань або правил соціального регулювання. За таких умов міняється зміст символів, дій, знаків та висловлювань, що репрезентують конкретно-історичний тип культури "стратифіковану ієрархію значимих структур" (Geertz, 2000). Таким чином культура, як символічна система, постає конкретним виразом узагальненого досвіду, закріпленого у формах, що сприймають індивідами або соціальними групами. При аналізі джерел вивчення основних концепцій війни та миру в релігійних традиціях світу ми повинні враховувати, той факт, що тематика матеріалів, які поширюється релігійними громадами, дозволяє виявити цільову аудиторію. Так для адептів ідеології, що ґрунтується на тезі про беззастережний соціальний прогрес, ключовим положенням часто стають ідеї, які ідуть в розріз з положенням міжнародних норм щодо прав і свобод людини. З іншого боку, практичне значення переосмислення конфесійних підходів до окресленого кола проблем пов'язана з актуалізацією історичних та соціально-економічних викликів. Будучи осередком духовної спадщини, релігія, як сутнісна властивість національної своєрідності, репрезентує ту форму суспільної свідомості у якій знаходять відображення та інтерпретації конкретні політичні цілі. Використання релігійних почуттів та настроїв політичними силами і периферійними елітами, часто зумовлює процес загострення внутрішньополітичних ситуацій у конкретно взятих регіонах. Вдаючись до диференційного підходу ми можемо констатувати, що типологізація особливостей інтерпретації релігійних концепцій війни та миру, навіть у межах однієї релігійної традиції, буде відрізнятися своєрідністю та матиме специфічні форми прояву в залежності від регіону, досвіду в колоніальній історії, рівня економічного розвитку та типу релігійного мислення або формі релігійного осмислення соціально-значущих ідей (ортодоксія, фундаменталізм, модернізм тощо). Серед спільних для релігійного типу світобачення підходів до пояснення політико-правових, соціальних, гуманітарних та інших викликів сучасності, які можуть провокувати конфлікти, є їх виразно теологічна настанова. Іншими словами, у межах релігійних традицій основний наголос робиться не автентичності священного першоджерела, а ось спосіб інтерпретації відповідного канону, створює простір для урізноманітнення тлумачень ролі релігії в організації різних форм суспільних відносин, способів та форм взаємовідносин з інорелігійним оточенням та ставленням до інокультурних запозичень. Особливу цікавість у цьому контексті становить діяльність реформаторських рухів які, по-суті, репрезентують процес переосмислення релігійних систем цінностей з помірковано-раціоналістичних позицій та актуалізують національних чинник у процесі історичного розвитку та утвердження національних суверенітетів. При цьому ми усвідомлюємо, що виокремлення узагальнюючих закономірностей має певні вади, адже їх дієвість можливо зафіксувати виключно в якомусь специфічному регіоні. І коли мовиться про реформаторські рухи в релігії, то в контексті аналізу їх сутнісних характеристик, причин поширення та особливостей репрезентації в суспільно-політичному просторі, ми повинні зважати на те, що ці узагальнення носитимуть локальний характер, у якому особливості кожної релігійної традиції будуть пов'язані з регіоном в якому вони (традиції) мають місце.

Так, при визначенні витоків ставлення до війни та миру представників різних конфесій та релігійно-фундаменталістських течій повинні враховуватися їх уявлення про природу свободи та волі людини. Нам видається методологічно доцільним звернути увагу та те, що

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

в межах реформаторських рухів ці ідеї зазнавали змін і це було пов'язано з переосмисленням проведеної тематики. Так у своїй полеміці з Марком Юргенсмейером, в статті "Майбутнє фундаменталізму", Френсіс Фукуяма (Fukuyama, 1993) зазначав, що релігійне пробудження, та пов'язане з ним поширення фундаменталістських ідей є не тільки відповіддю на процес секуляризацію, але й є стратегією збереження національних унікальностей. Адже поширення світських демократичних або соціалістичних ідеологій являють собою, з цієї точки зору, форму прихованого імперіалізму (скрита колонізація), проти якої виступають прихильники ідей релігійного ренесансу на національному ґрунті. Водночас, унікальність християнського реформаторства, яке спирається на ідеї пуританізму, має значні відмінності від відомих рухів оновлення, які ми спостерігаємо в інших релігійних традиціях світу. Тут мовиться про те, що фундаменталістський протестантизм часто являє собою ідеологію, яка підтримує систему капіталістичних цінностей, що спрямовані на процес політичної та економічної модернізації. Цьому типу світогляду властива "деполітизація", протилежність якої відвертає увагу від необхідності пошуку "благодаті та внутрішнього індивідуального спасіння". Видимість "деполітизації" не повинна вводити нас в оману, адже досвід засвідчує, що протестантизм країн з постколоніальними режимами, часто стає умовою розбудови інститутів громадянського суспільства, в середовищі якого створюється "політичний простір необхідний для функціонування стабільних демократій", а яких здатність до політичного протесту свідчить про сформованість ідеалу громадянської відповідальності. На наш погляд, поліваріантність трактування ідеї модернізації в контексті політичних оновлюваних рухів не дозволяє однозначно стверджувати, що роль релігійного фактору (позитивна чи негативна) є визначальною, адже ідея модернізації не тотожна ідеї модернізму. Традиційно під поняттям модернізації розуміють процес оновлення, який спричинений необхідністю приведення до норм сучасності різних сфер суспільної системи (виробництво, освіта, охорона здоров'я, система права та інше). На наш погляд, доцільно розрізняти модернізацію та інновацію. І якщо перша часто буває навздоганяючою, то друга може бути випереджаючою. У широкому контексті теорія модернізації робить наголос на тому, що історичний процес в цілому носить прогресивний характер і зумовлений соціальними факторами у тому числі і модерністськими трендами в культурі. За нашим переконанням це не зовсім автентично відображає дійсності, адже як засвідчують соціологічні спостереження (Н. Лапіна, Х. Гуаньці, П. Фьодоров та інші) модернізація носить не тотальний, а локальний характер і тому її властивості, тенденції та закономірності можуть бути коцептуалізовані виключно як умоглядні схеми, що мають практичного застосування з певними обмеженнями та застереженнями. Тому розглядаючи саме культурний модернізм, в широкому сенсі трактування даного терміну, доцільно звернути увагу на форми та особливості впливу релігії на ідею осучаснення політично-правових інститутів суспільства та актуалізацію ролі особистості в їх діяльності.

Говорячи про роль релігійного фактору у процесі поступу самобутніх національних об'єднань ми повинні враховувати те, який досвід було ними отримано напередодні здобутих суверенітетів як на це вказував Іммануїл Валлерстайн (Vallerstain, 2006). Серед його цінних спостережень, хотілося би звернути увагу на те, що він відмічав яку роль у ствердженні демократій відіграє звернення до політико-правових універсальних цінностей, вкорінених в іудо-християнській духовності. Саме цей фактор, за переконанням Валлерстайна, визначав ідейні особливості поширеного в Південній Америці протестантизму, який вплинув на соціально-економічне, політичне та культурне життя в цьому регіоні. Так наприклад "філософія незалежності" поширена в Латинській Америці акцентує увагу на

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

ідеях прав людини, які є природним та надісторичним правом, у чому спостерігається його так званий "історико-метафізичний характер". Принагідно зазначимо, що така онтологізація окремих положень не забезпечує фундаменталістським рухам здійснення соціально-економічних програм, які би, з точки зору лідерів цих рухів, повинні були призводити до омріяного спасіння. З іншого боку, схильність фундаменталізму запозичувати ідеї з конкуруючих ідеологій (націоналізму чи лібералізму) визначає таку його характеристику як "манія ідентичності" (Томас Мейер), що виражається у впевненості в універсальності об'єднуючих ознак та "маргєналізації інакомислення" (Mayer, 2001). Небезпека цих тенденцій полягає в тому, що релігійно забарвлене прагнення до національно-культурної чистоти може призводити до виправдання екстремістських, по своїй суті, трендів у політичних практиках або "політичного месіанства", що спирається на теологічно обґрунтований шовінізм. Окрім цього ми можемо констатувати, що це сприятиме формуванню на базі відмінностей специфічних кодів комунікації, вписаних в культуру та зумовлених уявленнями про соціальні стандарти, визначені фундаменталістськими ідеями. Результатом цього стає те, що наслідки антогонізації, спричинені фундамєнталізацією релігії починають сприйматися як джерело (причина) виникнення самого фундаменталізму, а формування нового типу конфесійних лояльностей призводить до виникнення нового типу ідентичності, що носить надполітичний, наднаціональний характер базований на реалізації "стратегії унікальності". У зв'язку із тим, що фундамєнталізмом застосовуються теологічна та морально-теологічна аргументації, то тут спостерігається переосмислення концепцій війни та миру, які постають не просто феноменами політичного життя, але й мисляться як такі, що мають трансцендентне походження, що споріднює їх з екзистенціями людської буттєвості, вкоріненими в сутнісну духовну природу особистості.

Повертаючись до вище згаданої теми слід зазначити, що ідея "деполітизації", властива реформаторських рухам, стала підставою для формування простору для міжрелігійної комунікації, досвід функціонування якого поширився в різних державах. Так наприклад, виходячи з ознак, властивих протестантизму ми можемо констатувати наявну у ньому настанову на активну соціальну позицію. У даному випадку мовиться про те, що визнання за людиною обов'язку сумлінно працювати, з метою побудови досконалого земного світу, сприймається як виконання Божественного задуму (що властиво протестантським уявленням). Будучи достатньо не однорідним, протестантизм репрезентує відмінні способи осмислення поцейбічного та потойбічного світів, сходячись у тому, що "нова земля і нове небо" репрезентують нову ціль соціальних практик, покликаних принести і встановити мир у земному світі. Це дало підставу для оновлення інституційних форм цього релігійного напрямку і сприяло виникненню нових громадських об'єднань. Водночас, політичні зміни на карті Європи призвели до поширення ідей індивідуальної свободи та свободи цивільних (громадянських) прав і свобод особистості. В прочитанні протестантизму, такі ідеї набули специфічного звучання, адже життєві практиків адептів цього руху повинні були відповідати запропонованій Реформацією соціальній моделі, яка інтегрувала в собі ідеали особистої моральної та політичної відповідальності, а ідеал миру набував і екзистенційного і політичного забарвлення. При цьому, реформаційні ідеї, переосмислені культурою раннього нового часу, стали підставою для поширення практики "визнання інакшості", яка на наш погляд максимально розкрила себе в концепції "мультикультуралізму".

Поняття релігійної толерантності не перебуває у площині смислового зв'язку з ідеями войовничої секуляризації або антиклерикалізму. Ми на цьому також хочемо акцентувати увагу, адже у політичних дискусіях, щодо вибору напрямку державотворення в "молодих

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

демократіях" дискутується проблема забезпечення свободи совісті та збереження світського характеру влади, яка формує свій авторитет у тому числі спираючись на підтримку релігійного істеблішменту. У такому контексті випрацювання підходів до процесу інкорпорації культурної і соціальної спадщини вимагає формування нових форм політичних практик та оновлених принципів суспільного життя і соціальних перетворень, що зумовлюють стійкість процесу поширення ідеалів порозуміння у різних формах співіснування людей (Krasikov, & Tokareva, 2006). Особливої актуальності ця проблематика набуває в контексті розвитку мультинаціональних та багаторелігійних держав. Палітра культурних ідентичностей, яка тут спостерігається, зумовлює багатоаспектний процес культурного взаємовпливу, який може сприяти як націокультурному ренесансу в масштабах країни, так і виникненню антагоністичних трендів, спроможних поставити державу перед необхідністю вирішувати внутрішній конфлікт інтересів різних груп. Ці об'єднання можуть ідентифікувати себе за різними ознаками (культурними, релігійними, соціальними, економічними тощо). У такому випадку, вирішення конфліктів буде пов'язано з необхідністю розв'язання комплексних завдань та проблем, врегулювання яких носитиме взаємозумовлений характер. Держави, у межах своїх суверенітетів, практикують внутрішньополітичну діяльність спрямовану на вирішення економічних, правових, політичних та культурних проблем у власних інтересах, при цьому іноді впливаючи на глобальні процеси виражені у міжнародному праві та міжнародній політиці. У такій ситуації постає питання про формування та прийняття суб'єктами міжнародної політика таких норм та принципів взаємодії в яких чільне місце посідають ідеали громадянського суспільства, свободи, гуманізму, миру та демократії. В країнах, де релігійний фактор суттєвим чином впливає на політичних процес, дана настанова набуває актуальності іще і тому, що всі окреслені ідеали сприймаються через призму релігійного типу світосприйняття, і як наслідок, часто тлумачаться як есхатологічні ідеали або імперативи з якими необхідно співвідносити повсякденну діяльність та стратегії подальшого розвитку.

За нашим переконанням конфесійні особливості інтерпретації понять мир та війна, зумовлені кількома факторами серед яких можна виокремити два блоки тлумачення. З одного боку це специфіка доктринального тлумачення соціальних практик та роль індивіда у цьому процесі. З іншого – зовнішні щодо релігії обставини, які належать до факторів перебігу історичного процесу, в якому повинні враховуватися економічні, політичні, соціальні чинники. Природно, що у першому випадку, коли мовиться про особливості релігійних потрактувань війни та миру, то сутнісним ядром для такого підходу є аналіз релігійних текстів, авторитет яких легітимізований до рівня священного письма або автентичного джерела релігійного права. Другий підхід вимагає врахування культурно-історичних обставин не тільки формування релігійних інтерпретацій в уявленнях про війну та мир, але й функціонування суспільства на конкретно-історичному етапі свого розвитку. Перед дослідниками виникає закономірне питання, як ці два підходи можна узгодити на рівні релігієзнавчих рефлексій не виходячи у сферу політичної або соціологічної науки. Ми вважаємо, що досягнення цієї мети можливе виключно в предметному полі конституювання нових підходів в дисциплінаризації релігієзнавства. І тоді конфесійне тлумачення війни і миру стануть предметом дослідження антропології релігії, філософії релігії, політології релігії та інших напрямків релігієзнавства. Так наприклад, виходячи зі загально відомих характеристик світових релігій, в яких виникають фундаменталістські течії, ми можемо назвати спільні ознаки в уявленнях про мир в буддизмі, християнстві та ісламі. Проголошуючи ідеалом життя якийсь конкретний спосіб слідування досконалим шляхом

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

реалізації універсальних (з точки зору конкретної релігії) практик, людина сприяє поширенню миру як у межах власної екзистенції так і на рівні міжособистісного існування.

Натомість якщо виходити з такої типологізації релігій, в якій виокремлюються монотеїстичні та політеїстичні вірування, то тут спільним уявленням буде визнання належним поширення ідеї властивих даним традиціям, а специфіка досягнення мети полягатиме в особливостях тлумачення природи людини та її ролі у світі. Мир як ідеал, до якого спрямоване життя людини, виявляється у концентрованому вигляді через згадані вже есхатологічні доктрини, які зазнавали змін у процесі формування релігійної догматики. Як бачимо, в потрактуванні таких актуальних для сучасності феноменів, гуманітарні дослідження можуть значною мірою збагатити не тільки розуміння їх змісту, але й окреслити особливості формування та специфіку використання понять війни та миру в сучасних комунікативних середовищах.

Наукова новизна

Автором обґрунтовано, що вплив релігійних фундаменталістських ідей може спостерігатися як на індивідуальному так і на суспільному рівнях. У першому випадку, включення фундаменталістських ідеологем, які було сформульовано у межах конкретно-історичних релігійних практики в індивідуальному житті особистості набувають значущості як світоглядні орієнтири, онтологічний статус яких обґрунтовано релігійним авторитетом і можуть вмотивувати відповідний тип поведінки. В суспільстві ці ідеї часто знаходять свій вираз у формі протестних рухів, що виникають у зв'язку з переоцінкою значущості цього фактору в досягненні цілей панування. При цьому, концепти війни та миру осмислюються як критерії ідентифікації стратегій оновлення суспільного життя, спрямованого релігійним фундаменталізмом до приведення всіх сфер соціальної дійсності до ідеалів "божественного задуму".

Висновки

Поняття миру, полісемантичне за своїм змістом, може тлумачитися як універсальна цінність та мета людства. Воно містить принципи та норми міжнародних та міжособистісних відносин, які мають як моральну так і правову легітимізацію та є способом оприявлення позитивних цінностей самобутніх національних культур. При цьому, конкретний зміст духовних практик, діяльність історичних суб'єктів, індивідуалізує стратегії досягнення миру, завдяки переосмисленню міри індивідуальної відповідальності у його встановленні та збереженні. Філософські теорії війни і миру, які є певною реакцією на трансформаційні процеси, що відбуваються в суспільстві, економіці, міжнародних стосунках, відкривають перспективу іншим гуманітарним дослідженням, які, послуговуючись власною теоретико-методологічною основою, зможуть поглибити розуміння цих феноменів. А це у свою чергу, стане підґрунтям для аналізу інших суспільно значущих явищ нашої сучасності.

REFERENCES

- Boychenko, N. M. (2017). Philosophical understanding of the nature of violence. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 12, 16-26. doi: 10.15802/ampr.v0i12.119076 (in Ukrainian)
- Brunstetter, D. R., & Holender, J.-V. (Eds.). (2017). *The Ethics of War Revisited: Moral Challenges in an Era of Contested and Fragmented Sovereignty*. Washington: Georgetown University Press. (in English)

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

- DeMause, L. (2002). *The Emotional Life of Nations*. New York: The Other Press. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20091027104413/http://geocities.com/kidhistory/childhood/chindex.htm> (in English)
- Fukuyama, F. (1993). Budushchee fundamentalizma. *Politnauka. Politologiya v Rossii i mire*. Retrieved from <http://www.politnauka.org/library/nation/fukuyama.php> (in Russian)
- Geertz, C. (2000). *Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton: Princeton University Press. (In English)
- Golovushkin, D. A. (2015). Religious fundamentalism / religious modernism: Conceptual adversaries or ambivalent phenomena. *Vestnik Pravoslavnogo Svyato-Tikhonovskogo Gumanitarnogo Universiteta. Seriya 1. Bogoslovie. Filosofiya*, 1(57), 87-97. (in Russian)
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilization? *Foreign Affairs Summer*. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20100821191056/http://history.club.fatih.edu.tr/103%20Huntington%20Clash%20of%20Civilizations%20full%20text.htm> (in English)
- Kotarbinski, T. (1990). *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Retrieved from https://openlibrary.org/books/OL1313024M/Elementy_teorii_poznania_logiki_formalnej_i_metodologii_nauk (in Polish)
- Krasikov, A. A., & Tokareva, Y. S. (Eds.). (2006). *Religious tolerance. Historical and political dimension: Monografiya*. Moscow: Moskovskoe byuro po pravam cheloveka: Academia. (in Russian)
- Mayer, T. (2001). *Identity Mania: Fundamentalism and the Politicization of Cultural Differences*. London: Zed Books. (in English)
- Morkevičius, V. (2017). Looking Inward Together: Just War Thinking and Our Shared Moral Emotions. *Ethics & International Affairs*, 31(4), 441-451. doi: 10.1017/S0892679417000430 (in English)
- Powell, S. M. (2016). The New Testament and Some Jewish Antecedents. In *The Impassioned Life: Reason and Emotion in the Christian Tradition* (pp. 49-96). Minneapolis. (in English)
- Shupe, A. (2009). Religious Fundamentalism. In P. Clarke (Ed.), *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion* (pp. 478-490). Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199588961.013.0027 (in English)
- Shwed, Z. V. (2015). The sources of religious fundamentalism in the constructivist model of Schmucl Eisenstadt. *Cherkasy University Bulletin: Philosophy*, 11, 9-16. (in Ukrainian)
- Stepanov, A. A. Voina i mir v smyslovom prostranstve filosofii: Metodologicheskiy aspect. *Tomsk State Pedagogical University Bulletin. Seriya: Gumanitarnye nauki*, 1(64), 30-35. (in Russian)
- Vallerstajn, I. (2006.) *Mirosistemnyy analiz: Vvedenie*. Moscow: Territoriya budushchogo. (in Russian)
- Yelenskyi, V. (2013). *Velyke povornennia: Relihiia u hlobalnii politysi ta mizhnarodnykh vidnosynakh XX – pochatku XXI stolittia*. Lviv: Ukrainyskiy katolytskyi universytet. (in Ukrainian)
- Zabolotnaya, G. M., & Yakupov, V. S. (2016). Fundamentalism: Its nature and manifestation in modern society. *Tyumen State University Herald. Social, Economic, and Law Research*, 2(2), 44-58. doi: 10.21684 / 2411-7897-2016-2-2-44-58 (in Russian)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бойченко, Н. М. Філософське розуміння природи насильства / Н. М. Бойченко // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2017. – № 12. – С. 16–26. doi: 10.15802/ampr.v0i12.119076
- The Ethics of War Revisited: Moral Challenges in an Era of Contested and Fragmented Sovereignty / Eds. D. R. Brunstetter, J.-V. Holender. – Washington : Georgetown University Press, 2017. – 336 p.
- DeMause, L. The Emotional Life of Nations [Electronic resource] / L. deMause. – New York : The Other Press, 2002. – Access Mode: <https://web.archive.org/web/20091027104413/http://geocities.com/kidhistory/childhood/chindex.htm>
- Фукуяма, Ф. Будущее фундаментализма [Виртуальный ресурс] / Фрэнсис Фукуяма // Политнаука. Политология в России и мире. – 1993. – Режим доступа: <http://www.politnauka.org/library/nation/fukuyama.php> – Название с экрана. – Дата обращения: 11 мая 2018.
- Geertz, C. Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics / C. Geertz. – Princeton : Princeton University Press, 2000. – 265 p.
- Головушкин, Д. А. Религиозный фундаментализм / религиозный модернизм: концептуальные противники или амбивалентные феномены? / Д. А. Головушкин // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 1. Богословие. Философия. – 2015. – Вып. 1 (57). – С. 87–97.

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

- Hungtington, S. P. The Clash of Civilization? [Virtual Resource] / Samuel P. Hungtington // Foreign Affairs Summer. – 1993. – Access Mode: <https://web.archive.org/web/20100821191056/http://history.club.fatih.edu.tr/103%20Hungtington%20Clash%20of%20Civilizations%20full%20text.htm> – Title from Screen. – Date of Access: 11 May 2018.
- Kotarbinski, T. Elementy teorii poznania, logiki formalnej I metodologii nauk [Electronic resource] / T. Kotarbinski. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – Access Mode: https://openlibrary.org/books/OL1313024M/Elementy_teorii_poznania_logiki_formalnej_i_metodologii_nauk
- Религиозная толерантность. Историческое и политическое измерение : [монография] / под ред. А. А. Красикова, Е. С. Токаревой. – Москва : Московское бюро по правам человека : Academia, 2006. – 328 с.
- Mayer, T. Identity Mania: Fundamentalism and the Politicization of Cultural Differences. – London : Zed Books, 2001. – 128 p.
- Morkevičius, V. Looking Inward Together: Just War Thinking and Our Shared Moral Emotions / V. Morkevičius // Ethics & International Affairs. – 2017. – Vol. 31, Is. 4. – P. 441–451. doi: 10.1017/S0892679417000430
- Powell, S. M. The New Testament and Some Jewish Antecedents / S. M. Powell // The Impassioned Life: Reason and Emotion in the Christian Tradition / S. M. Powell. – Minneapolis, 2016. – P. 49–96.
- Shupe, A. Religious Fundamentalism / A. Shupe // The Oxford Handbook of the Sociology of Religion / Ed. P. Clarke. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – P. 478–490. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199588961.013.0027
- Швед, З. В. Витоки релігійного фундаменталізму у конструктивістській моделі Шмуеля Ейзенштадта / З. В. Швед // Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія. – 2015. – № 11. – С. 9–16.
- Степанов, А. А. Война и мир в смысловом пространстве философии: методологический аспект / А. А. Степанов // Вестник Томского государственного педагогического университета. Серія: Гуманитарные науки. – 2007. – Вып. 1 (64). – С. 30–35.
- Валлерстайн, И. Миросистемный анализ: введение / И. Валлерстайн. – Москва : Территория будущего, 2006. – 225 с.
- Еленський, В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах ХХ – початку ХХІ століття / В. Еленський. – Львів : Український католицький університет, 2013. – 504 с.
- Заболотная, Г. М. Фундаментализм: природа и проявления в современном обществе / Г. М. Заболотная, В. Ш. Якупов // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования. – 2016. – Том. 2, № 2. – С. 44–58. doi: 10.21684/2411-7897-2016-2-2-44-58

З. В. ШВЕД^{1*}

^{1*}Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна), ел. пошта shwedzoya@yahoo.com, ORCID 0000-0002-5766-1980

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ВОЙНЫ И МИРА В РЕЛИГИОЗНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ ЛИЧНОСТИ

Цель. Основная цель статьи состоит в том, чтобы рассмотреть методологические особенности формирования и интерпретаций представлений о войне и мире в контексте духовного (внерационального) переосмысления человеком природы социальных феноменов, среди которых особое место занимают политико-правовые явления современного мира. Это предусматривает решение следующих задач: во-первых, раскрыть содержание современных подходов в понимании особенностей религиозного фундаментализма и, во-вторых, реконструировать динамику трансформаций в представлениях о войне и мире в контексте духовных практик современности. **Теоретический базис.** Анализ автора основан на систематической реконструкции современных теоретических моделей осмысления религиозного фундаментализма и его связи с тематикой современных антропологических исследований. Зафиксированное в результате исследования положение о том, что таксономия разных видов религиозного фундаментализма включает в себя в большей степени политические, правовые и экономические маркеры, оставляет не разрешенным вопрос о том, каково качественное влияние фундаменталистских идей на духовную составляющую жизни человека. Обращение к проблеме религиозного фундаментализма в контексте переосмысления феноменов войны и мира связывается большинством исследователей с актуализацией этих явлений в коммуникационной, медийной, идеологической средах. Именно поэтому в контексте проведенного анализа и учитывая цели, сформулированные в ра-

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

боте, были рассмотрены основные подходы в современных положениях религиозных традиций, которые артикулируются в контексте актуализации проблем угрозы глобальному миру и возвращения религиозного фактора в повседневную жизнь человека, в том числе и через политику. **Научная новизна.** Автором доказано, что при анализе религиозного аспекта в реинтерпретации представлений о войне и мире, необходимо учитывать как доктринальную составляющую определенного типа вероучения, так и индивидуально-психологические особенности. Эти особенности, проявляющиеся в разных типах верований, могут быть верифицированы посредством анализа религиозных практик, которые репрезентируют содержательную составляющую религиозного вероучения. **Выводы.** Основанием для формирования представлений о войне и мире в теистических религиях лежит ряд положений связанных с природой мира и человека, которые являются результатом проявления волевого акта сверхъестественной сущности. В традиции переосмысления призвания человека в контексте фундаменталистского дискурса эти идеи приобретают статус духовно определенных и политически достигаемых целей, которые мыслятся в связи с установлением божественного замысла и преодоления разрыва между материальным миром и идеальным миропорядком.

Ключевые слова: индивидуальные религиозные убеждения; религиозный фундаментализм; война; мир; социальные практики; модернизм

Z. V. SHWED^{1*}

^{1*}Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine), e-mail shwedzoya@yahoo.com, ORCID 0000-0002-5766-1980

METHODOLOGY FOR STUDYING THE PROBLEM OF WAR AND PEACE IN PERSONAL RELIGIOUS BELIEFS

Purpose. The main purpose of this paper is to consider the methodological peculiarities in the formation and interpretation of war and peace, in the context of the spiritual (irrational) rethinking by humanity and the nature of social phenomena, among which a special place is occupied by the political and legal phenomena of the modern world. This involves solving the following tasks: firstly, to reveal the meaning of modern approaches in understanding the features of religious fundamentalism, and, secondly, to reconstruct the dynamics of transformations in representations of war and peace, in the context of the spiritual practices of the present. **Theoretical basis.** The author's analysis is based on the systematic reconstruction of modern theoretical models of understanding religious fundamentalism and its connection with the subject of modern anthropological research. The resulted fact that the taxonomy of different types of religious fundamentalism includes more political, legal and economic markers does not provide an answer to the question of what the qualitative influence of the fundamentalist ideas is on the spiritual component of a person's life. Appealing to the problem of religious fundamentalism, in the context of rethinking the phenomena of war and peace, is associated with the actualization of these phenomena in the communicational, media and ideological spheres. That is why, in the context of this analysis, we take into account the main modern approaches in the provisions of religious traditions. These articulate the problems of threat to the global world in the context of actualization and return of the religious factor into the everyday life of a person, including through politics. **Originality.** The author proves that when analyzing the religious aspect in the reinterpretation of ideas about war and peace, it is necessary to consider, as a doctrinal component, certain types of religious belief doctrines, as well as the individual psychological peculiarities of man. These peculiarities, which are manifested in different types of beliefs, can be verified by the clues in the analysis of religious practices, which represent the meaningful components of the religious doctrine. **Conclusions.** The reasons for forming ideas about war and peace in theistic religions are a number of provisions related to the nature of the world and of man. They are the result of the manifestation of the act of the Supernatural Essence. In the tradition of rethinking the vocation of man in the context of fundamentalist discourse, these ideas acquire the status of spiritually determined and politically achievable goals. These are conceived in connection with the establishment of the Divine Plan, and they overcome the gap between the material world and the ideal world order.

Key words: personal religious beliefs; religious fundamentalism; war; peace; social practices; modernism

Надійшла до редакції: 04.03.2017

Прийнята до друку: 30.02.2018